

Младен Г. Милосављевић¹
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу
докторанд
ORCID 0009-0004-3142-7303

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА УПОТРЕБЕ СУБЈУНКТИВА И КОНЈУНКТИВА У ВРЕМЕНСКИМ КЛАУЗАМА У ФРАНЦУСКОМ И ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Овај рад има за циљ да контрастно сагледа употребе субјунктива, односно конјунктива у временским зависним реченицама у два романска језика, француском и италијанском. Сprovedено контрастивно истраживање састоји се из контрастивне анализе примера из прегледаног корпуса и њиме се покушава одговорити на питање како се употреба ова два глаголска начина разликује у временским зависним клаузама у поменутима двама језицима. Прегледани корпус састоји се из италијанских и француских текстова објављених између 1937. и 2020. године који укључују 16 романа, 9 стручних дела, 2 новинска чланка, 2 транскрипта заседања, 1 драмско дело, 1 стрип (укупно 31 елемент). У анализи примера користе се два издања граматике Гревис (2004, 2008), граматика Дардано-Трифоне (2013) и Серијани-Кастелвеки (2006), истраживања која су спровели Мацолени-Скампа (2011), Јовановић (2020), као и речници Робер (2017), Гарцанти (1978), Трекани (2024).

Кључне речи: субјунктив, конјунктив, француски језик, италијански језик, граматика, зависна реченица, временска реченица, глаголски начин

1. УВОД

У француском и италијанском језику користе се нарочити глаголски начини: субјунктив и конјунктив. Будући да се учестало употребљавају и у говору и у писању, као и да сачињавају важан део језичког система и језичке традиције ова два језика, њихово је познавање и правилно коришћење кључно за свакога ко овим језицима жели умешно да влада.

Настанак ових глаголских начина сеже до латинског језика и њихова се употреба мењала кроз векове. Од врхунца у класичном латинском, где се користило чак осам врста *coniunctivus*-а (Квапиш-Осадник 1995: 62–64), употреба субјунктива и конјунктива смањује се и значајно мења кроз еволуцију ова два језика на путу до њихових модерних варијетета које познајемо данас.

1 mladenmilosavljevic7@gmail.com

У модерном француском језику махом се користе само два глаголска облика субјунктива док су друга два, веома коришћена у доба класицизма, сада резервисана само за неговани књижевни језик (Ригел и др. 2018: 562). У италијанском језику примећено је опадање учесталости употребе конјунктива, где се он, између осталог, избегава због тежње да убедимо саговорника у одређени исказ што чини да се природно радије прибегава индикативу (Модерц 2006: 341).

У учењу језика и о језику субјунктив и конјунктив могу збунити и отежати рад ученика, нарочито својим посебним употребама и изузецима од правила. Додатна потешкоћа огледа се у непостојању ових глаголских начина у српском језику, па стога србофони ученици језика треба на њих да обрате посебну пажњу. Циљ овог рада јесте да се контрастивно сагледају употребе субјунктива у француском језику и конјунктива у италијанском, као и одсуство њихове употребе у временским клаузама у поменутом пару романских језика.

Ради прегледности, овај рад се води поделом зависних реченица коју заступају граматике попут Гревис (2004, 2008) у француском језику и граматике Дардано, Трифоне (2013) у италијанском језику, које исцрпно описују временске клаузе и деле их на три подврсте: за симултаност, за anteriornost и за постериорност. Поменути граматикама смо се послужили да бисмо пронашли експлицитни, граматички разлог одабира одређеног глаголског начина у временским реченицама које су нађене у корпусу. Корисне смернице пружила нам је и друга литература попут Ригел и др. (2018), Шварце (2009), Серијани, Кастелвеки (2006), Модерц (2006).

За корпус су одабрани текстови на француском и италијанском језику објављени између 1937. и 2020. године (укупно: 31 елемент). Корпус дела на француском језику састоји се из: 11 романа, 4 стручна дела, 1 драмског дела, 1 транскрипта заседања, 1 новинског чланка; укупно: 18 елемената. Корпус дела на италијанском језику сачињавају: 5 романа, 5 стручних дела, 1 транскрипт заседања, 1 стрип, 1 новински чланак; укупно: 13 елемената.

2. ВРЕМЕНСКЕ КЛАУЗЕ

Временске клаузе припадају прилошкој врсти зависних реченица. У француској и италијанској терминологији најчешће се називају *les propositions de temps* и *le proposizioni temporali*. Будући да су прилошке, могуће их је обрисати без нарушавања смисла главне реченице.

Ове реченице имају за циљ да успоставе однос временског редоследа између радње у зависној и радње у главној реченици. Два предиката могу успоставити три различита односа: симултаности, anteriornosti или постериорности (Серијани, Кастелвеки 2006: 603–604);

иста трипартитна подела важи и у француском језику (Гревис 2004: 1632–1634).

У Дардано, Трифоне (2013) се наводи да је уз помоћ уводних везника и везничких израза могуће одредити природу ових реченица, тј. да ли је радња у подређеној клаузи дуготрајна, тренутна или итеративна (457).

2.1. ВРЕМЕНСКЕ КЛАУЗЕ ЗА СИМУЛТАНОСТ

Временске клаузе за симултаност користе се када је радња у главној реченици истовремена са оном израженом у зависној, а често могу носити и контрастивну нијансу значења. У италијанском језику се уводе везницима *quando* (најчешћи везник), *mentre*, *come*, *allorché*, *allorquando* или везничким изразима *al tempo in cui*, *nel momento che* (Дардано, Трифоне 2013: 457). Везници у француском језику су *comme*, *pendant que*, *tandis que*, *en même temps que*, *tant que*, *alors que* који често изражавају дужину трајања док се *quand* и *lorsque* користе за тренутне радње (Гревис 2004: 1633)².

Опште начело за избор глаголског начина у француском језику гласи: « Quand il y a postériorité [...] ou simultanété, on met l'indicatif : [...] » (Гревис 2004: 1636). Прегледом нашег француског корпуса, налазимо да се у француском језику у временским клаузама за симултаност у оквиру поменутог корпуса употребљава искључиво индикатив. Илуструјемо следећим примерима:

- (1) Quand il y allait, c'était tout son corps et son esprit qui s'engageaient. P1
- (2) Tant que nous sommes ensemble, je ne crains rien, tout m'est égal ! I1.225
- (3) Au-dessus des courts éclairs des coups de feu jaunâtres dans la fin de la nuit, Katow et Hemmelrich voyaient, des fenêtres du premier étage, le petit jour faire naître des reflets plombés sur les toits voisins, en même temps que le profil des maisons devenait net. M2.215

Потражили смо и неке архаичне везничке изразе, које је могуће наћи у књижевним текстовима XX века и раније како се наводи у Гревис (2004: 1633), попут *cependant que*, *durant que*, *toute et quantes fois (que)*, *tandiment que* (регионална варијанта *tandis que*), *tandis que* (Гревис 2004: 1633–1634) и од поменутих везничких израза у корпусу смо пронашли једино *tandis que* који увек уводи зависну реченицу са глаголом у индикативу. Илуструјемо наредним примерима:

- (4) Charles X est contraint d'abdiquer tandis que le duc d'Orléans, Louis-Philippe, devient « roi des Français ». T1.84

2 У Гревис (2008: 1450) се наводи да временска клауза за симултаност у одређеним употребама, често изражавајући итеративност, може постати есенцијална. У оваквој је ситуацији најчешће уведена везником *quand*. Наводимо пример: J'aime mieux quand vous parlez (Giraudoux, cité § 298, d, 4 у Гревис 2008: 1450).

- (5) L'ironie est une structure synchronique, tandis que l'allégorie apparaît comme un mode successif, capable d'engendrer la durée comme l'illusion d'une continuité dont elle sait qu'elle est illusoire. D1.91
- (6) Le chapitre 8 passe en revue les problèmes particuliers que pose l'information géographique en régression, tandis que les chapitres 9 et 10 sont consacrés aux régressions spatiales et multiniveaux. F5

У италијанском језику се у готово свим примерима временских клауза за симултаност користи индикатив, чему сведочи највећи број примера у корпусу. У Дардано, Трифоне (2013) наводи се да је то најчешћи глаголски начин у овој врсти временских клауза, али и да је у њима могуће каткад користити конјунктив: “Si può talvolta usare il congiuntivo per esprimere un'azione futura, considerata possibile o probabile [...]” (Дардано, Трифоне 2013: 457)³. У Серијани, Кастелвеки (2006) се наводи да конструкција *quando* + congiuntivo има хипотетичку примесу (604). У корпусу пронашли смо неколико примера у којима временски везник *quando* уводи временску клаузу симултаности где је употребљен конјунктив:

- (7) Si prevedeva che l'Ercole salpasse verso l'una dopo mezzogiorno, e il viaggio verso Napoli sarebbe durato quindici o sedici ore; sarebbe stato opportuno fare esplodere la nave quando essa avesse incrociato l'isola di Stromboli, il cui vulcano in perpetua e tranquilla eruzione emetteva vampe di fuoco nella notte, in modo che l'esplosione passasse inosservata, anche ai primi lucori dell'alba. E163–164
- (8) Quando le bombe fossero pronte, il gruppo non doveva più preoccuparsi dell'attentato, però nel locale avrebbero dovuto ospitare in anticipo dei manifestini che annunciavano la morte dell'imperatore e spiegavano i fini degli attentatori. E197
- (9) Qua, insomma, spiando, là ascoltando e, quando fosse il caso, spingendomi personalmente alla scoperta, fui ben presto in grado di ricostruire perfettamente la situazione, come, più o meno, di orientarmi nella casa e nelle sue adiacenze. TL50
- (10) Ma ancor di più devo insistere su questo: che la conoscenza scientifica della natura, di piante e animali, della terra e della sua storia, delle stelle, a nulla ci serve, se non siamo provvisti di tutto l'armamentario per la loro rappresentazione; che la più ingegnosa interpretazione dei loro rapporti nell'universo a nulla serve, quando ancora una volta non si sia provvisti di forme; che la mente più profonda, lo spirito più sottile a nulla serve, quando non s'abbiano a portata di mano le forme convenienti. K100

Примећујемо да сваки пример укључује хипотетички елемент. У примеру (7) се уводи главном реченицом која изражава хипотетичку ситуацију планирања у нарацији у прошлом времену. У примеру (8) се

3 “Me neandrò quando tu me lo chiedi” (Дардано, Трифоне 2013: 457). Ова реченица има значење *quando tu me lo chiederai* и *se tu me lo chiederai* у исто време (Дардано, Трифоне 2013: 457). Присуство хипотетичког елемента значења уз временски објашњава зашто је у таквом случају могуће употребити конјунктив.

чак форма реченице приближава кондиционалној реченици; њен зависни и главни део одвајају се запетом и клауза функционише као услов за остваривање главне реченице. Она овде ипак задржава и временски елемент и стога није у потпуности изменљива са кондиционалном реченицом. У примеру (9) временска клауза се додаје исказу као уметнута реченица, одвојена запетама. Уводи замишљену, хипотетичку ситуацију и може се направити паралела са изразима евентуалности који захтевају употребу конјунктива попут *nel caso in cui* или *nell'evenienza che*. Исто важи за пример (10) где се уметнута временска клауза посматра хипотетички.

У италијанском језику везник *quando* може имати два значења за симултаност⁴ (Дардано, Трифоне 2013: 457). Илуструјемо свако од њих по једним примером:

- (11) Fatto sta che di queste pelli, o piuttosto sacche di pelli (una sola pelle non basterebbe neppure a un bambino), ne ho viste alcune, e appunto appese a una trave, qualche giorno fa, quando ho portato il mio soccorso a tal famiglia numerosa e indigente. TL70
- (12) Viene chiamata scala blues quando viene utilizzata in un'armonia maggiore. L121

У примеру (11) везник *quando* еквивалент је *non appena*, док у примеру (12) може бити замењен везником *tutte le volte che* или *ogni volta che* да означи итеративност. У првом случају је компатибилан са перфективним и имперфективним глаголима, а у другом само са имперфективним (Дардано, Трифоне 2013: 458). У наведеним примерима из корпуса примећујемо да је у оба случаја употребљен индикатив као глаголски начин, односно да ова подела не утиче на избор глаголског начина у подређеној реченици.

2.2. ВРЕМЕНСКЕ КЛАУЗЕ ЗА АНТЕРИОРНОСТ

Временске клаузе за антериорност користе се да изразе радњу која се десила после радње у главној реченици, односно да предикат главне реченице означе као антериоран. Тако је предикат зависне реченице постериоран у односу на тренутак говора, протежући се у будућност која припада сфери неизвесног.

Временски однос антериорности се у сложеним реченицама у француском језику изражава уз помоћ везничких израза *avant que*, *d'ici à ce que*, *d'ici que*, *jusqu'à ce que*, *en attendant que*, *le temps que*, *d'ici que* (Гревис 2004: 1632). Наводимо неколико примера временских клауза за антериорност из нашег француског корпуса:

4 У италијанском језику везник *quando* може, осим временских клауза, увести и клаузе индикативног говора. Наводимо пример употребе ради разумевања и идентификације: [N]on so quando Andrea tornerà dalle vacanze (Дардано, Трифоне 2013: 457).

- (13) [M]ais il devra attendre avant que la lumière se fasse entre les âges [...]. T47–48
- (14) Ils vont poursuivre leurs luttes jusqu'à ce que toutes les lois antiterroristes soient effectivement abolies. PE44
- (15) Rousseau et Nietzsche, donc, et je me dis que, curieusement, ce couple m'avait toujours hanté, moi aussi, et bien avant que je ne sois en état de m'y référer dans des travaux publiés. D1.125

У наведеним примерима употребљен је субјунктив као глаголски начин временске клаузе. У Јовановић (2020) налазимо да „[п]оједини субординанти, као носиоци одређеног семантичко-логичког односа, функционишу као селектори субјунктива и то: у темпоралним клаузама – *avant que*, *jusqu'à ce que* и *en attendant que* [...]” (355). Ако потражимо идентично правило у италијанском језику, у Шварце (2009) налазимо: „[L]e frasi Aggiunto temporali hanno di regola l'indicativo se il complementatore è *quando* o *mentre*; si ha di regola il congiuntivo se il complementatore è *prima che* o *finché* (o una delle varianti di questa forma)” (307). Италијански еквивалент француском *avant que* јесте *prima che* по томе што заузима место најчешће употребљаваног везничког израза за anteriornost; очигледна је и подударност терминативних везничких израза за anteriornost *jusqu'à ce que* и *finché*. Дакле, у француском и италијанском језику постоји поклапање општег правила за одабир начина у временским клаузама за anteriornost.

У Гревис (2004) налазимо и неке архаичне или регионалне везничке изразе за anteriornost који се могу наћи у делима XX века (1632–1633) попут *jusqu'à tant que* и *devant que*. У француском корпусу не налази се ниједан од ова два везничка израза те нисмо могли да одредимо употребљени глаголски начин у временској клаузи.

У временским клаузама за anteriornost у француском језику могуће је употребити индикатив уз везничке изразе терминативне временске релације *jusqu'à ce que* и *jusqu'au moment où*, од којих се овај други у данашње време чешће користи да би се означио реалан догађај (Гревис 2004: 1639). У Гревис (2008) се наводи: « *Après jusqu'à ce que, on met encore parfois l'indicatif quand on veut marquer la réalité du fait* » (1487)⁵. У француском корпусу нисмо пронашли нити једну употребу индикатива у клаузи уведеној овим везничким изразом. Наводимо неколико примера:

- (16) Ils vont poursuivre leurs luttes jusqu'à ce que toutes les lois antiterroristes soient effectivement abolies. PE44
- (17) L'oiseau de passage se repose sur elles avec confiance, et se laisse abandonner à leurs mouvements, pleins d'une grâce fière, jusqu'à ce que les os de ses ailes aient recouvré leur vigueur accoutumée pour continuer le pèlerinage aérien. L19

5 Историјска напомена указује да је везнички израз *jusqu'à ce que* од памтивека везивао глагол у индикативу: « *Le Roy S. Loys porta le here jusques à ce que, sur sa vieillesse, son confesseur l'en dispensa* » (Montaigne, I, 14 у Гревис 2008: 1487).

- (18) Elles se relevaient alors, chancelantes, rentraient dans la danse et reprenaient leurs cris, d'abord faiblement, puis de plus en plus haut et vite, pour retomber encore, et se relever de nouveau, pour recommencer, et longtemps encore, jusqu'à ce que le cri général faiblît, s'altérât, dégénérât en une sorte de rauque aboiement qui les secouait de son hoquet. C1.127
- (19) Colin resta debout jusqu'à ce qu'une sonnerie ordonnât à l'huissier de l'introduire dans le bureau du directeur. V120

У италијанском језику временске клаузе за антериорност најчешће се уводе везничким изразом *prima che* и, према општем правилу, коришћени глаголски начин је конјунктив (Дардано, Трифоне 2013: 460). Илуструјемо примерима из различитих текстова из нашег италијанског корпуса, у којем је после овог везничког израза увек следио глагол у конјунктиву:

- (20) Prima che si possa usare questa funzione, è necessario sviluppare metodi statistici per approssimare il valore di K in (34). A1.444
- (21) Prima che sia io a confondervi con queste paradossali affermazioni, vediamo di chiarire la natura del problema con un esempio. G101
- (22) Non è il momento per le dotte conferenze, Don Diego! Mettiamoci in marcia prima che si mettano a camminare anche le altre statue di questa maledetta città! Z1.14

Изузетак је употреба овог везничког израза у значењу *appena*, и тада се користи индикатив (Дардано, Трифоне 2013: 460). У корпусу нисмо наишли на употребу везничког израза *prima che* у овом значењу. Овај изузетак не важи за француски језик пошто француски еквивалент везника *prima che*, *avant que* (Гарцанти 1978, *prima che*) не може бити еквивалент *appena*. Француски еквивалент *appena (che)* јесте *dès que* (Гарцанти 1978, *appena (che)*).

Синоними најучесталијег везничког израза за пређашњост, *prima che*, јесу *avanti che* (редак) и *anzi che* (архаичан) (Серијани, Кастелвеки 2006: 607). Израз *avanti che* није присутан у прегледаном корпусу, док израз *anzi che* може означавати и *piuttosto che* (друга графика: *anziché*) (Палаци 1957, *anzi*), а у тексту се може реализовати и као спој опозитивног везника за координацију *anzi* и везника *che* који уводи комплетивну клаузу. У последњем се случају може превести као *чак ga* и у том случају карактеристично појачава супротно значење у корелацији са претходном реченицом и најчешће уводи глагол у конјунктиву⁶. Са графијом *anziché* у његовом опозитивном или компаративном значењу где је еквивалент *piuttosto che*, овај везник у корпусу није редак. Ипак, темпорално употребљен везнички израз *anzi che* није присутан у италијанском корпусу.

6 Пример комплетивне зависне реченице где *anzi che* није временски везнички израз: "Ma che importava ormai a Tale dei ragni? Gli pareva anzi che tutto il suo ribrezzo fosse divenuto un immenso amore e assaporava la gioia commossa d'una riconciliazione con nemici ancestrali." TL179

Везник терминативне релације *finché* и његови еквиваленти, везнички изрази *fino a che*, *fin quando* и *fino a quando*, који служе да означе темпоралну долазну тачку, према Дардано, Трифоне (2013) најчешће уводе глагол у конјунктиву (460). Ипак, у италијанском корпусу приметили смо да Шаша (S1), Калвино (I1), Ланца (L), Гаудиано (G) и Ландолфи (TL) користе индикатив у временској клаузи за антериорност уведеној поменутих везником или једним од два везничка израза и ниједан текст који га сачињава не сведочи о употреби конјунктива. Наводимо неколико примера:

- (23) Secondo il Masi, era stata promessa loro una amnistia totale, come quella del 1814: e furono blanditi fino a quando la trappola scattò, nella prigione di Castel Sant'Angelo. S1.99
- (24) Ogni tanto lo acciappano le guardie municipali, per qualche scorribanda per le tettoie del mercato della verdura, ma lui fa impazzire tutto il corpo di guardia dagli strilli e dai pianti finché non lo liberano. I1.8
- (25) L'introduzione è composta nelle prime due battute dal controcanto del secondo motivo (esposto nella sezione [E]), successivamente entrano i bassi "Tunz Tunz" che ci fanno intuire un brano da discoteca, almeno fino a quando si somma un'altra voce, con un marcato senso rock/blues spiazzante per questo contesto. L180
- (26) Ma nessuno come Tolstoj ha mostrato in maniera così tangibile, attraverso i suoi personaggi, quanto nella nostra limitata visione la morte ci appaia come un'entità vaga e distante, velata dallo schermo del tempo, finché non ci tocca personalmente. G122
- (27) Soggiungo che quando, per straordinario caso, la forma ottenuta incarnava invece compiutamente quella vagheggiata, Nikolsy Vasil'evic se ne innamorava «in modo esclusivo» (com'egli diceva nella sua lingua), e ciò serviva anche a renderne stabile per un certo tempo, vale a dire fino a che non sopravveniva il disamore, la sembianza. TL35

Серијани, Кастелвеки (2006) не наводе експлицитно који глаголски начин треба употребити уз ове терминативне везнике за антериорност (606). У Трекани (2024) се наводи следеће:

finché (о 'fin che') cong. – Fino a che, fino a tanto che, fino a quando; indica il perdurare di una cosa o di un fatto per tutto il tempo in cui dura un'altra cosa o un altro fatto o non se ne verifica uno nuovo; generalmente usato con il modo indic.: *f. c'è vita c'è speranza; restate f. volete; gridò fin che ebbe fiato in corpo; E tu onore di pianti, Ettore, avrai ... f. il Sole Risplenderà su le sciagure umane* (Foscolo). In frasi negative indica invece che una cosa non può o non deve accadere fino al momento in cui non se ne verifica un'altra: *non ti muovere f. non lo dico io; non aprì f. non l'ebbe riconosciuto*. Nell'uso letter. anche con il modo congiuntivo: *Seguirò l'ombra di quel dolce lauro... Fin che l'ultimo di chiuda quest'occhi* (Petrarca) (Трекани 2024, *finché*).

Дакле, опште употребљен, везник *finché* уводи временску клаузу са глаголом у индикативу док употреба у књижевним текстовима до-

зволава оба глаголска начина. Закључујемо да је у примерима из корпуса употребљен неутрални, немаркирани глаголски начин, који се не везује за књижевну употребу. Имајући у виду супротстављене исказе о немаркираном, општем глаголском начину након везника *finché* у Дардано, Трифоне (2013) и Трекани (2024), као и одсуство експлицитне тврдње у Серијани, Кастелвеки (2006), а имајући у виду оквира овог рада, задовољићемо се закључком да употреба везника *finché* варира, али да је индикатив сигурнији избор будући да је то емпиријски доказано примерима из корпуса.

2.3. ВРЕМЕНСКЕ КЛАУЗЕ ЗА ПОСТЕРИОРНОСТ

Временске клаузе за постериорност служе да се њима исказе постериорност радње у главној реченици у односу на радњу у зависној. Дакле, радња у главној реченици на временској оси долази после радње у зависној, подређеној реченици.

У француском језику опште начело временских клауза за постериорност наведено је у Гревис (2004): « Quand il y a postériorité [...] ou simultanéité, on met l'indicatif : [...] » (1636). Употребљавају се везнички изрази *après que, dès que, aussitôt que, sitôt que, depuis que, une fois que* (ibidem), али и *quand* и *lorsque* (Гревис 2004: 1635). Није напоменуто да се икада одступа од правила да ове везничке изразе прати индикатив. У корпусу ово је потврђено. Илуструјемо примерима:

- (28) Mais aussitôt que le voile des vapeurs nocturnes s'étend, même sur les condamnés que l'on va pendre, oh ! voir son intellect entre les sacrilèges mains d'un étranger. L160
- (29) Dès que le gros de la troupe passa devant la rue, des coups de revolver partirent de toutes les portes. M1.26
- (30) [...] « l'avion était un gros scarabée aveugle dès qu'il avait perdu la terre ». P1
- (31) Depuis qu'il travaillait ici, c'était la première fois qu'il trouvait les portes fermées en arrivant. C1.50
- (32) Quand la projection a une forme connue, le score efficace peut souvent être calculé par vérification expérimentale. N9

У Гревис (2004) се наводе одређени везнички изрази за постериорност који се данас сматрају архаичним, а могу се срести у књижевним делима у XX веку (1634–1635). То су: *du moment que, dès lors que, dès là que, d'abord que*. Реченице које сведоче о њиховој употреби малобројне су у француском корпусу и тичу се само прва два везничка изрази. У временским клаузама пронађених примера глаголски начин је индикатив. Ти примери су следећи:

- (33) Lors d'une précédente digression (ce que j'écris, quoi que ce soit, pourrait s'appeler ainsi : Digressions ; se recommandant non seulement de Sterne, inévitable dès lors qu'il s'agit de divagations, mais encore de

notre Montaigne : « Je m'égare, mais plutôt par licence que par mégarde. [...] R2.72

- (34) En outre, du moment qu'on se plaît à accorder quelque mérite aux lettres de nos jours, ce serait une peu flatteuse appréciation pour des écrivains occidentaux que de les réduire à être de simples imitateurs d'une culture juive qui leur est étrangère. D1.191

Међутим, у Гревис (2004) се наводи да постоји тежња, која се посебно развила у другој половини XX века, да се у зависној реченици уведеној везничким изразом *après que* глагол ставља у субјунктив (1637). Ова појава присутна је у многим реченицама у француском корпусу, од којих наводимо неколико:

- (35) Duprest feuilleta son carnet après qu'on eut servi les cafés. D9
(36) À 20 heures, nous prîmes le chemin de Fresnes, après que les Allemands eussent rendu à mes amis leurs portefeuilles et leurs papiers d'identité. R354
(37) Elle fabriqua ensuite, presque coup sur coup, deux enfants, garçon et fille, selon son plan qui était d'aller jusqu'à trois et qui fut rempli peu après que Jonas eut quitté la maison d'éditions pour se consacrer à la peinture. C1.81
(38) En 1770, le premier prototype est mis en marche à Vanves, mais sa course prend fin au bout de quelques mètres après que l'engin ait percuté un mur ! T1.55
(39) Les contrôles, quels qu'ils soient, et notamment ceux d'ordre préventif, en dépit de leur importance, ne peuvent empêcher de tels phénomènes, comme le démontre le fait que la plupart de ceux-ci ont été constatés après coup et après qu'ils eurent pris une ampleur dramatique et entraîné des conséquences énormes pour la santé publique. PE48

Дененк (D), Реми (R) и Ками (C1) након везничког израза *après que* употребљавају субјунктив. У једином проналаску овог везничког израза у транскрипту заседања Европског Парламента (PE) такође је употребљен субјунктив. У Трико (T1) употреба варира, док Дерида (D1) и Де Толедо (T) користе индикатив:

- (40) Mais à supposer qu'il m'arrive de penser d'abord à la situation où j'invoque cet homme juste après qu'il est mort : alors je vois tout de suite qu'il serait faux de dire l'un ou l'autre. D1.118
(41) Louis XVI et sa famille y vivent de 1789 à 1792, après que les émeutiers parisiens les ont ramenés de Versailles à Paris. T1.62
(42) Le sculpteur devina son modèle plus qu'il ne le copia, car ce fut quelques mois après qu'Oved se mit à se ressembler. T34

Напомиње се у Гревис (2004: 1637) да је ова тежња опстала у језику упркос осудама језикословаца и Француске академије шездесетих година XX века. Једно од могућих објашњења могло би бити употреба по аналогији у односу на свој антоним у пару *après que* ↔ *avant que*, по-

што је ово једини везник за постериорност који тежи употреби субјунктива (Гревис 2004: 1637).

У италијанском језику се за изражавање постериорности најчешће употребљава везнички израз *dopo che* који је по правилу праћен индикативом (Дардано, Трифоне 2013: 459). Прегледом бројних реченица у корпусу, нисмо наишли на одступање од овог правила, иако се у Дардано, Трифоне (2013) наводи да се у клаузама уведеним са *dopo che* може употребити конјунктив ако постоји сумња да ће радња бити извршена (459)⁷. Наводимо неколико примера:

- (43) Dopo di che? Ma dopo che qualcuno gli ha raccontato il fatto non soltanto nelle declinazioni giudiziarie, ma anche nelle "voci" che correva-no. S1.118
- (44) La letteratura sui costi di transazione sottolinea il fatto che mentre le parti possono avere forti incentivi a stipulare un accordo, i loro incentivi a rispettarlo dopo che esso è stato stipulato possono cambiare. G1.164
- (45) Dopo che per errore è stata data notizia della sua morte, l'uomo coglie l'insperata occasione per crearsi una nuova identità con il nome di Adriano Meis. M

Други везници и везнички изрази за постериорност су *dacché*, *quando*, *dal momento che*, *come* (ibidem). Везник *dacché* (стара грађија: *da che*) везује се за формални писани или говорни језик (Серијани, Кастелвеки 2006: 606) и присутан је у италијанском корпусу са својом старом грађијом. У пронађеним примерима употребљен је индикатив:

- (46) Ormai, a buon conto, si sentiva preda di un cupo, ignoto, inconsulto furore; e perché giusto oggi, dopo tanti anni di rassegnazione, tanti anni da che innumerevoli specchi gli ributtavano, sputavano in faccia la sua faccia intollerabile? TL194
- (47) Da che è diventato capo della polizia segreta prussiana è andato in giro per i villaggi dell'Europa orientale vestito da saltimbanco e prendendo nota di tutto, creando una rete di informatori lungo la via che un giorno l'armata prussiana avrebbe percorso da Berlino a Praga. E229
- (48) Per la prima volta, da che faceva il confidente aveva dato in mano ai carabinieri un filo da tirare che, a saper fare, avrebbe potuto smagliare tutto un tessuto di amicizie e di interessi in cui la sua stessa esistenza era intramata. S63

Везник *quando*, који најпре указује на симултаност, може се употребити да се изрази и постериорност, те је тако везник симултаности и постериорности (Серијани, Кастелвеки 2006: 605)⁸. Анализом примера из нашег италијанског корпуса примећујемо да се тада такође користи

7 У граматичи се наводи следећи пар примера употребе: "Preferirei partire dopo che il problema sia stato risolto (non è certo che sarà risolto)" (Дардано, Трифоне 2013: 459); и "Preferisco partire dopo che il problema sarà stato risolto (si ritiene che sarà risolto)" (ibidem).

8 Примећујемо сличност са француским језиком: *quand*, еквивалент италијанског *quando*, као и његов синоним *lorsque*, сви могу изразити и симултаност и постериорност.

индикатив као и у реченицама у којима уводи однос симултаности са главном реченицом. Илуструјемо у неколико примера:

- (49) Ma quando ormai eravamo sull'orlo del baratro, i nostri errori ci hanno portato alla saggezza... Z1.59
- (50) Quando ho intrapreso questo cammino ho ereditato il frutto del lavoro di grandi presidenti: il Registro internazionale, un eccezionale strumento di competitività. A6

Везнички израз *dal momento che*, који енкодира инкоативну релацију, може имати темпорално или каузално значење (где је еквивалент *poiché, siccome, perché*) (Дардано, Трифоне 2013: 459). Дистинкција се може установити употребом теста супституције где се *dal momento che* замењује са *dal momento in cui*: временска клауза задржава смисао, док га каузална губи (*ibidem*). Маркер темпоралне употребе овог везничког израза такође је подударност глаголског времена у главној са оним у подређеној реченици; ако то није случај, реченица је каузална (*ibidem*). У италијанском корпусу једино Шаша (S) употребљава овај везнички израз у темпоралном значењу са додатком елемента *fin* (друга графика: *sin*) који појачава значење (Серијани, Кастелвеки 2006: 606). У ексцерпираним примерима које наводимо употребљени глаголски начин је индикатив:

- (51) E fin dal momento che l'aveva pronunciato non aveva avuto pace: il suo corpo era una spugna inzuppata di terrore, persino il bruciore al fegato, il doloroso guizzo del cuore, sembravano spenti. S54
- (52) Forse quel nome lei lo ricordava fin dal momento che il marito lo aveva pronunciato, e non era vero che lo avesse dimenticato. S42
- (53) Fin dal momento che aveva saputo della morte di Colasberna, il confidente aveva disegnato la sue menzogna: ad ogni dettaglio che aggiungeva, ad ogni ritocco, come un pittore che si allontana dal quadro per giudicare l'effetto di una pennellata, diceva «perfetto: non manca più niente» ma di nuovo si avvicinava a ritoccare e ad aggiungere; e mentre al capitano raccontava, ancora, febbrilmente, ritoccava e aggiungeva. S24

Везнички израз *dal momento in cui*, кога смо нашли само на једном месту у оквиру оформљеног корпуса, уводи зависну реченицу глаголом у индикативу:

- (54) Con quella puoi stabilire quanto ci vuole dal momento in cui hai dato fuoco alla miccia a quello in cui la fiamma raggiunge la polvere, e puoi fissare il tempo secondo la lunghezza della miccia. E160

Везник *come* употребљен у временској клаузи успоставља „бржу и непосреднију временску релацију између два догађаја⁹” (Серијани, Кастелвеки 2006: 605, наш прев.). Ипак, важи за редак везник који се

9 “Rispetto a *quando, come* instaura una più rapida e immediata relazione temporale tra due eventi [...]” (Серијани, Кастелвеки 2006: 605).

највише појављује у писаном језику (*ibidem*), често са антепонираном клаузом и нарочито у прози и поезији у фиорентинском наречју у XIII и почетком XIV века (Мацолени, Скампа 2011: 249). У анализираном италијанском корпусу овај везник се није појављивао у својој темпоралној употреби.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Временске клаузе за симултаност у француском језику, у оквиру прегледаног корпуса текстова, уводе искључиво глагол у индикативу у временској зависној реченици, а литература коју смо консултовали не даје напомене о евентуалној употреби субјунктива. У италијанском језику важи опште правило да се у временским клаузама за симултаност користи индикатив, чему је посведочила већина примера из нашег италијанског корпуса. Неколико примера, које смо навели у потпоглављу 2.1, уводи временску клаузу за симултаност у конјунктиву везником *quando* и садржи хипотетички елемент значења.

У временским клаузама за антериорност у француском и италијанском језику највише се користи субјунктив, односно конјунктив. То су показали примери из корпуса, али се наводи и у општим дефиниција у граматикама¹⁰. У француском корпусу нисмо пронашли ниједан пример где је употребљен индикатив, упркос напомени да је то са везничким изразима *jusqu'à ce que* и *jusqu'au moment où* могуће уколико говорник жели да подвуче реалност исказа (Гревис 2004: 1639). У италијанском језику, *prima che* може увести индикатив када означава *чим*, односно *appena (che)* (Дардано, Трифоне 2013: 460), што нисмо пронашли у италијанском корпусу. При употреби везника *finché* и његових еквивалената *fino a che*, *fin quando* и *fino a quando* најчешће се користи конјунктив (*ibidem*) и Дардано и Трифоне с правом употребљавају реч *најчешће*. У корпусу смо пронашли да везник *finché* и његови еквиваленти уводе временску клаузу за антериорност с глаголом у индикативу и није било примера где је употребљен конјунктив. Закључили смо да одабир глаголског начина након везника *finché* варира, али да је индикатив сигурнији избор будући да је то емпиријски доказано примерима из корпуса.

Сви везници и везнички изрази за постериорност у француском језику диктирају употребу индикатива у зависној реченици, било модерни било архаични, изузев везничког израза *après que*, који се, из више могућих разлога, а противно општем правилу, често употребљава праћен субјунктивом. У оквиру нашег корпуса пронашли смо да поједини аутори после овог везничког израза употребљавају субјунктив, код

10 « Quand il y a antériorité, on met le subjonctif [...] » (Гревис 2004: 1638); “Quando l'azione espressa dalla reggente è anteriore all'azione espressa dalla subordinata, questa, se è una temporale esplicita, ha prima che e il congiuntivo [...]” (Дардано, Трифоне 2013: 460).

неких употреба варира, а неки користе индикатив. У италијанском језику се за изражавање постериорности најчешће прибегава индикативу у временској клаузи, упркос напоменама за могуће одступање, нарочито приликом употребе везничког израза *dopo che* (Дардано, Трифоне 2013: 459). Прегледом примера из корпуса, закључујемо да је употребљени глаголски начин искључиво индикатив.

Сумирано, пронашли смо емпиријским путем да се у француском језику у временским клаузама симултаности користи индикатив, у клаузама антериорности субјунктив, у клаузама постериорности индикатив, осим при употреби везничког израза *après que*. У италијанском језику смо пронашли да се у временским клаузама симултаности користи махом индикатив, осим када се клауза уводи везником *quando* и када јој се додаје хипотетичка примеса значења; у клаузама за антериорност избор глаголског начина варира у зависности од употребљеног везника или везничког израза, док клаузе за постериорност намећу употребу индикатива. Напомињемо да се ови емпиријски донети закључци темеље искључиво на примерима ексцерпираним из нашег оформљеног корпуса.

Модерни француски и италијански језик, у односу на своје варијетете у класичној епохи, и нарочито у односу на класични латински из којег су настали, имају одређену тежњу да упросте и олакшају употребу субјунктива, односно конјунктива. У француском језику употреба субјунктива у временским клаузама је одређенија, док се у италијанском показује виши степен оклевања. Без обзира на разлике у језицима и својеврсну декаденцију субјунктива и конјунктива, слажемо се са Модерц (2006: 341) да ученик или проучавалац треба да поштује основна правила о коришћењу ових глаголских начина, упркос одступањима на која може наићи слушајући или читајући материјал на француском и италијанском језику.

Корпус дела на француском језику

C – Jean Cocteau, *Les enfants terribles*, Paris: Grands écrivains, 1984.

C1 – Albert Camus, *L'exil et le royaume*, Les classiques des sciences sociales, version numérique, Université du Québec à Chicoutimi. <<http://classiques.uqac.ca/>>. 27. 12. 2024.

D – Didier Daeninckx, *Itinéraire d'un salaud ordinaire*, Paris: Gallimard, 2007.

D1 – Jacques Derrida, *Mémoires pour Paul de Man*, Paris: Galilée, 1988.

F – Thierry Feuillet, Etienne Cossart, Hadrien Commenges, *Manuel de géographie quantitative*, Paris: Armand Colin, 2019.

JV – Jules Vallès, *L'enfant*, Le livre de poche, 1985.

L – Lautréamont, *Les Chants de Maldoror*, Paris: Le livre de poche, 2001.

M1 – André Malraux, *L'espoir*, Paris: Gallimard, 1937.

M2 – André Malraux, *La condition humaine*, Paris: Gallimard, 2004.

N – Whitney Newey, Introduction à la théorie des bornes d'efficacité semiparamétriques, *Annales d'Économie et de Statistique*, 13, 1–47, Palaiseau: GENES, 1989.

I1 – Eugène Ionesco, *Rhinocéros*, Gallimard, 1959.

P1 – Dominique Lebel, *L'actualité*, L'espoir de Malraux. <<https://lactualite.com/culture/lespoir-de-malraux/>>. 20. 12. 2024.

PE – Parlement Européen, Séance du mercredi 6 février 2002, Strasbourg. <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-5-2002-02-06_FR.pdf>. 19. 12. 2024.

R – Rémy, *Mémoires d'un agent secret de la France libre*. Tome III, Paris: Presses Pocket, 1966.

T – Camille de Toledo, *Thésée, sa vie nouvelle*, Lagrasse: Verdier, 2020.

R2 – Olivier Rolin, *Extérieur monde*, Paris: Gallimard, 2019.

T1 – Sabrina Tricaud, *100 symboles pour raconter la France*, Paris: Les Editions du Palais, 2012.

V – Boris Vian, *L'écume des jours*, Paris: Union générale d'editions, 1963.

Корпус дела на италијанском језику

A – Assemblea Roma, Relazione del presidente uscente Nicola Coccia, Roma, 18 marzo 2010, Confitarma, Confederazione italiana armatori, disponibile online. <<https://www.confitarma.it/wp-content/uploads/2017/06/Relazione-del-Presidente-uscente-Nicola-Coccia.pdf>>. 27. 12. 2024.

A1 – Montgomery D. Anderson, Una teoria generalizzata di correlazione bivariata, *Giornale degli economisti e annali di economia*, 7/8, 427–448, Milano: Springer Nature, 1959.

E – Umberto Eco, *Il cimitero di Praga*, Milano: Romanzo Bompiani, 2010.

G – Franco Gaudiano, *Manuale di scrittura creativa*, Milano: Editrice Nord, 1993.

G1 – Daniela Gianetti, Il neo-istituzionalismo in scienza politica: il contributo della teoria della scelta razionale, *Rivista italiana di scienza politica*, a. XXIII, n. 1, aprile 1993, Bologna: Il Mulino.

I1 – Italo Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno*, Milano: Mondadori, 2002.

K – Paul Klee, *Teoria della forma e della figurazione*, Edizione italiana a cura di Mario Spagnol e Richard Sapper, Milano: Feltrinelli Editore, 1984.

M – Teatro per tutti, Luigi Pirandello: vita, opere e pensiero. <<https://teatroper tutti.it/vite-carriere/luigi-pirandello/>>. 15. 12. 2024.

L – Stefano Lanza, *Manuale Ragionato di Teoria Musicale*, Padova: Armelin Musica, 2004.

S – Leonardo Sciascia, *Il giorno della civetta*, Milano: Adelphi, 2014.

S1 – Leonardo Sciascia, *L'adorabile Stendhal*, Milano: Adelphi, 2003.

TL – Tommaso Landolfi, *Le più belle pagine*, Milano: Adelphi, 2013.

Z1 – Zagor, *Il segreto degli Anasazi*, Milano: Sergio Bonelli Editore, 1995.

Литература

Гарцанти 1978: *Dizionario Garzanti. Francese-italiano, italiano-francese*, 13^a edizione (1^a edizione 1966), Milano: Aldo Garzanti editore.

Гревис 2004: M. Grevisse et A. Goose, *Le bon usage*, Paris: DeBoeck, Duculot.

Гревис 2008: M. Grevisse, *Le bon usage*, Bruxelles: DeBoeck, Larcier.

Дардано, Трифоне, 2013: Maurizio Dardano, Pietro Trifone (1^a edizione: 1995), *Grammatica italiana*, Milano: Zanichelli.

Јовановић 2020: В. Јовановић, *Преводна љарадиџа срџској љерфекџа у франџуском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Квапиш-Осадник, 1995: K. Kwapisz-Osadnik, L'origine du mode subjonctif (le subjonctif en latin et en français), *Neophilologica*, T. 11, Katowice, 61–70.

Робер, 2017: P. Robert, *Le Petit Robert*, Paris: Le Robert.

Мацолени, Скампа 2011: M. Mazzoleni, P. Scampa, Come et ses propositions subordonnées en italien contemporain, *Revue Romane*, 46:2, Amsterdam, 238–265.

Модерц 2006: S. Moderc, *Gramatika italijanskog jezika, Morfologija sa elementima sintakse*, Beograd: Udruženje nastavnika italijanskog jezika Srbije.

Палаци 1957: F. Palazzi, *Novissimo dizionario della lingua italiana* (1^a edizione 1939), Milano: Casa editrice Ceschina.

Ригел и др. 2018: M. Riegel, J.-C. Pellat, R. Rioul, *Grammaire méthodique du français*. 7ème édition, Quadrige manuels, Paris: PUF.

Серијани, Кастелвеки 2006: L. Serianni, A. Castelvechi, *Grammatica italiana, italiano comune e lingua letteraria*, con la collaborazione di Alberto Castelvechi (1^a edizione: 1989), Milano: UTET Università.

Трекани 2024: Istituto della Enciclopedia Italiana, Giovanni Treccani, disponibile online. <<https://www.treccani.it/vocabolario/finche/>>. 18. 12. 2024.

Шварце 2009: C. Schwarze, *Grammatica della lingua italiana*, a cura di Adriano Colombo, con la collaborazione di Emilio Manzotti, Roma: Carocci editore.

Mladen Milosavljević / ANALYSE CONTRASTIVE DE L'EMPLOI DU SUBJONCTIF ET DU CONJONCTIF DANS LES PROPOSITIONS DE TEMPS EN FRANÇAIS ET EN ITALIEN

Résumé / Ce mémoire traite de deux langues romanes, le français et l'italien, et a pour but d'analyser de manière contrastive l'emploi du subjonctif, c'est-à-dire du conjonctif dans les propositions de temps. La recherche contrastive entreprise repose sur l'analyse des exemples du corpus et vise à répondre à la question sur la différence de l'emploi de ces deux modes verbaux dans les propositions de temps en les deux langues mentionnées. Le corpus examiné est composé des textes en français et en italien publiés entre 1937 et 2020 incluant 16 romans, 9 ouvrages spécialisés, 2 articles de presse, 2 transcriptions de séance, 1 pièce de théâtre, 1 bande dessinée (31 éléments au total). L'analyse s'appuie sur deux éditions de grammaire Grevisse (2004, 2008), grammaires Dardano-Trifone (2013) et Serianni-Castelvechi (2006), sur les travaux académiques de Mazzoleni-Scampa (2011) et de Jovanovic (2020), aussi que sur les dictionnaires Le Petit Robert (2017), Garzanti (1957) et Treccani (2024).

Mots-clés: subjonctif, conjonctif, langue française, langue italienne, grammaire, proposition, proposition de temps, mode verbal

Примљен: 5. новембра 2024.

Прихваћен за штампу децембра 2024.